

HAYRİYYE-İ NÂBÎ'DE TIPLER

Types in Hayriyye-i Nâbî

Prof. Dr. Mahmut KAPLAN*

ÖZ

Nâbî, 18. yüzyılın başlarında henüz yedi yaşında olan oğlu Ebu'l-hayr Mehmed Çelebi'yi geleceğe hazırlamak için *Hayrî-nâme* adını verdiği bir mesnevi kaleme alır. Bu eser, *Hayriyye-i Nâbî* adıyla tanınır. Bu eserde oğluna dinî, ahlâkî öğütler veren şâir, uzun hayat tecrübesi yanında, bulunduğu bürokratik görevler, şahit olduğu olaylardan çıkardığı derslerleş ibret alınması için eserini bir tür sosyal ve siyasal eleştiri kitabına dönüştürmüştür. Daha önceki yüzyıllarda yazılan Kutadgu Bilig, Garîb-nâme gibi eserlerde de öğüt verme yöntemi kullanılmıştır. *Hayriyye*'de genel ahlâk ve dinî konularda verilen öğütler, söz konusu eserlerde yer alan görüşlerle benzerlik göstermektedir. Nâbî, yaptığı sosyal ve siyasal eleştiri bakımından *Hayriyye*'yi adı geçen eserlerden farklı hale getirmiştir. Bu mesnevide Osmanlı Devleti'ni yöneten kadroyu oluşturan tipler gerçekçi tasvirlerle tanıtılmış, zaman zaman mizahî bir üslupla karikatürize edilmiştir. *Hayriyye*'de toplumu meydana getiren insan ve meslek zümrelerinin temsilcisi konumunda olan tipler, olumlu ve olumsuz yönleri ile teşhir edilmiştir. Bu tipler eserde baba, oğul, âyân, paşa, kadı, kazasker, şeyh, âlim, tabip, kadın, dedikoducu kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Makalede bu tipler incelenip tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Nâbî, Hayriyye, Osmanlı Devleti, paşa, âyân

ABSTRACT

At the beginning of the eighteenth century, Nâbî wrote a *mesnevi*, which he entitled as *Hayri-nâme*, to prepare his seven years old son, Ebu'l-hayr Mehmed Çelebi, for the future. This work is also known as *Hayriyye-i Nâbî*. The poet, who gives religious and moral advices to his son, handled the book as a kind of social and political critique, because he wanted other to get lessons from his long life experience and his bureaucratic tasks and the events he had witnessed. The method of advice giving had been used in works written in previous centuries, such as Kutadgu Bilig and Garip-name. The advices on religion and moral issues in Hayriyye have similarities with the concepts of these works. However, Nâbî differed more on social and political critique. In this *mesnevi*, the types of governing staff of the Ottoman Empire are introduced in realistic imagery manner and caricatured in a humorous manner at times. In *Hayriyye*, the types that are the representatives of human and professional categories of society are displayed with their positive and negative aspects. In the work, these types like father, son, notable, pasha, judge, the sheikh, scholar, physician, and a variety of types of women appear to be gossipy. This article tries to examine and introduce these types.

Key Words

Nâbî, Hayriyye, Ottoman State, pasha, notable

Nasihât-nâme türünün XVIII. yüzyıl başındaki en önemli örneklerinden biri *Hayriyye-i Nâbî*'dir. Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarıyla hızla çözülmeye meyiletmesinden ıstırap duyan Nâbî, bir aydın sorumluluğu ile kendisine düşen görevi yapmak amacıyla oğlu Ebu'l-hayr'ın şahsında çağdaşı gençleri ve bu vesile ile yö-

neticileri uyarmak düşüncesiyle bu eseri kaleme almıştır. Nâbî eserini tasarlarırken önünde Arapça, Farsça ve Türkçe pek çok nasihat-nâme örneği vardı. Farsça'yı şiiir yazacak kadar iyi bilen şâirin Attâr'ın *Pend-nâme*'si başta olmak üzere bu dille yazılmış önemli eserleri okumuş olacağı uzak bir ihtimal değildir. *Hayriyye*, Türk

* Fatih Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mahmutkaplan@fatih.edu.tr

edebiyatında bir babanın oğlunu muhatap alarak yazdığı ilk eser değildir. İslamî Türk edebiyatının ilk önemli mesnevisi olan *Kutadgu Bilig*'de de Ay Toldu'nun oğlu Ögdülmüş'e verdiği öğütler dikkat çeker. Bu, "bir babanın oğluna verdiği değeri onun daha iyi yetişmesini istemek ve sağlamakla göstereceğinde şüphe yoktur. Bu yetişme evresinde öğüt verme klasik devir kaynaklarına en çok yansıyan durumlardan" olarak sıkça karşımıza çıkar (Çetin 2010:126). *Hayriyye*'de Nâbî'nin oğlu Ebu'l-hayr'a verdiği öğütler, tıpkı *Kutadgu Bilig*'de Ay Toldu'nun oğlu Ögdülmüş'e "11. asırda verdiği vasiyet niteliğindeki nasihat ona yazdığı vasiyet üslubundaki eserin tarihi geçmişe sahip olmasına karşın özündeki genel geçer anlayışla her devirde bir babanın oğluna vermesi muhtemel tavsiyelerdir." (Çetin 2010:126) sözleri ve öğütleri ile Nâbî'nin oğluna nasihatleri aynı anlayışın ürünü, aynı kültürün yansımaları olarak değerlendirilebilir. Nâbî her zaman geçerli olabilecek genel anlamdaki güzel ahlâka ilişkin öğütler vererek oğlunu ve yaşitlarını uyarırken *Kutadgu Bilig*'de olduğu gibi, "Birey, toplum ve devlet adına baba, oğluna tavsiyelerini başında inanç parantezine alınmış doğruluk kavramı ile yol göstermektedir." (Çetin 2010:129) anlayışı ile hareket etmektedir.

Nâbî'nin genel ahlâkla ilgili düşünce ve tavsiyeleri, *Hayriyye*'den yüzyıllar önce yazılmış olan *Garib-nâme*'deki düşüncelerle de paralellik gösterir. Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'de dile getirdikleri, "Aldığı eğitim, eğitimle edindiği bilgiler, gerçek hayatta görme ve değerlendirme fırsatı bul-

duğu olaylar, durumlar, yöneten yönetilen ilişkisi, insan toplum ilişkisi, onun eserinin ana malzemesini oluşturur." (Sever 2008: 36) Bu fikirlerin, *Hayriyye*'de işlenen temel anlayış ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Nâbî, öğütlerini sosyal ve bir bakıma siyasal eleştiri temeli üzerine oturtmuştur. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı çözülmeye tek yönlü olmadığını tespit eden şâir, sistemli bir şekilde devletin temel kurumlarını eleştiri süzgecinden geçirmiş; yapılması gerekenleri ifade etmekten çekinmemiştir. Tunca Kortantamer, Nâbî'nin Osmanlı kurumlarına yönelttiği eleştirileri ayrıntılı bir biçimde makalesinde dile getirmiştir (Kortantamer 2008: 84-107) Nâbî, kurumları eleştirirken, o kurumları yönetenleri, işgal ettikleri makamları ilişkilendirerek ele almıştır. Kurumu temsil eden yöneticidir. Bu sebeple paşa, kadı, emin, kazasker gibi görev unvanları öne çıkmıştır. Nâbî, eserin ana yazılış sebebi olan oğlunu eğitime ve geleceğe hazırlama düşüncesine uygun olarak baba, oğul, şeyh, kadın, Arap, Rus, Çerkes, Gürcü gibi tipleri de yeri geldiğinde ele alarak oğlunu olumsuzluklara karşı uyarma görevini yerine getirmeye çalışmıştır. *Hayriyye*'de dikkat çeken tipleri incelediğimizde şâirin nasıl bir ilim, fikir ve kültür dünyasına sahip olduğunu görmüş olacağız (Beyitler: Kaplan 2008: 173-315).

Baba: *Hayriyye*'de baba ortalığa çıkıp doğrudan görünmez. Baba, bilge bir kişi, tecrübeli bir üst düzey yönetici kimliği ile şâirin kendisidir. Biz, özellikle oğluna hitap ederken kullandığı ifade ve tabirlerle sevgi ve şefkat dolu sözlerden yola çıkarak babanın

nasıl bir tip olduğunu tespiti çalışacağı. Bu baba tipi, oğlunu herkesten daha çok seven, onun gün geçtikçe kötüleşen hayat şartlarından olumsuz olarak etkilenmesini istemeyen bir görüntü sergilemektedir. Baba, oğlunu sever, yaptığı güzel işlerden dolayı onu takdir eder; her şeyden ve diğer gençlerden daha değerli görür. Oğlunu Halep'i süsleyen bir figür olarak sunar (b.66). Nâbî'nin oğlu için kullandığı "cigerüm pâresi (b.67), devha-i devletimün nev bârı (b.68): Mutluluk ağacımın yeni meyvesi, pertev-i nûr-ı hayâtum: Hayatımın nurunun parıltısı, mahz-ı hayr u berekâtum (b.71): Hayır ve bereketimin aslı, kendisi, ben seninle dünyaya bakarım (b.72), çerâğ-ı tarab-efrûz-ı emel: Emel sevincini arttıran mum, hîbe-i hazreti Hak (b.83): Hz. Allah'ın hediyesi, cân-ı peder (b.100), seh-i serv-i hıyâbân-ı şühûd: Görünme hiyabanının düzgün servisi, nev hırâmende-i bustân-ı vücûd (b.106): Varlık bahçesinin yeni salınanı, bahr-ı kemâl (b.120): Olgunluk denizi, pâk-meniş (b.121): Temiz huylu, nihâl-i çemen-efrûz-ı edeb: Edeb çimenliğini parlatan fidan, ferah-bahş-ı dil ü dîde-i eb (b.122): Babanın gönlüne ve gözüne ferah bağışlayan, gül-i bâğçe-i bî-kem ü kâst (b.133): Eksiksizlik noksansızlık gül bahçesinin gülü, gözümün nûrı (b.147), mâh-ı temâm (b.155): Dolunay, bîhîn mîve-i bâğ-ı pederî: Babalık bahçesinin en iyi meyvesi, sade-i bahr-ı hayâtun güheri (b.159): Hayat denizinin sadeinin incisi, gül-i tâze-res-i gülşen-i cân: Can gül bahçesinin taze çiçeği, bûy-pîrâ-yı dimâğ-ı ırfân (b.174): İrfan dimağının kokusunu süsleyen, dür-i sâmi'a-pîrâ-yı sade: İştme duyusunu

süsleyen inci, dûdmân-ı şerefe hayr-ı halef (b.211): Şeref soyunun hayrül halefi, nihâl-i çemen-ârâ-yı edeb: Edeb çimenliğini süsleyen fidan, nûr-bahşâ-yı dil ü dîde-i eb (b.284): Babanın gönlünün ve gözünün nur bağışlayanı, bîhîn nüsha-i mecmu'a-i zât: İnsanlık topluluğunun en iyi nüshası, nakş-ı zîbende-i mir'ât-ı sıfât (b.327): Sıfat aynasını süsleyen resim, meh-i nûrdih-i çarh-ı ümmîd: Ümit göğünün nur verici ayı, peder-i pîrûn iden rûzını îd (b.370), nazar-bâz-ı temâşâ-yı kemâl: Olgunlukları seyreden, nîgeh-endâz-ı mezâyâ-yı cemâl (b.446): Güzellik süslerini seyreden, nevîn nüsha-i mecmu'a-i râz: Sır mecmuasının yeni nüshası, gonça-i bâğçe-i nâz u niyâz (b.485): Yakarış ve naz gül bahçesinin goncası, talebkâr-ı huzûr-ı dü cihân: İki cihanın huzurunu isteyen, râh-cûy-ı taraf-ı râhat-ı cân (b.517): Can rahatının yolunu arayan, nîgeh-dûz-ı mezâyâ-yı usûl: Usul süslerine bakıveren, nâzır-ı manzara-i redd ü kabûl (b.536): Red ve kabul manzaralarının bakıcısı, bakanı, ser-âmed-güher-i bahr-i hayât: Hayat denizinin başta gelen incisi, nüsha-i müntahab-ı hüsn-i sıfât (b.558): Sıfat güzelliğinin seçkin nüshası, varak-hân-ı mezâyâ-yı makâl: Söz süslerinin yapraklarını okuyan, sebak-âmûz-ı debistân-ı kemâl (b.639): Olgunluk okulunun dersini okuyan, nesak-hân-ı nizâm-ı ahvâl: Dünya düzeninin dersini okuyan, hâstkâr-ı sebeb-i lutf ü me'âl (b.652): Güzellik ve mana sebebinin isteyicisi, güzide güher-i hokka-i cân: Can hokkasının seçkin incisi, sikke-i nâsiye-i nakd-ı revân (b.663): Paranın üstündeki geçerlilik sikkesi, geçerli paranın üstündeki sikke, ser-âzâde-i

dâm-ı sûret: Suret/görüntü tuzağından başı özgür olan, hâtır-âzâde-i kayd-ı şöhret (b.693): Şöhret tutkusundan hatırı azade olan, ömrüm varı (b.744), bihîn-nakş-ı serâ-perde-i cûd: Büyük cömertlik otağının en iyi resmi, edeb-âmûz-ı debistân-ı vücûd (b.842): Varlık okulunun edeb öğreticisi, temâşâger-i sun'-ı Bârî: Allah'ın sanat eserlerinin seyredicisi, nâzır-ı kârgah-i hüşyârî (b.942): Uyanıklık, akıllılık iş yerinin bakanı, bakıcısı, safâ-yâb-ı kelâm-ı mevzûn: Vezinli sözün safasını bulan, şiire safa veren, âşinâ-yı suhan-ı gün-â-gün (b. 975): Rengarenk sözlere aşina olan, şiirden anlayan, şitâbende-i izz-i câvid: Sonsuzluk değerinin acele edicisi, ölümsüz değer peşinde koşan, rû-be-rû-sây-ı arûs-ı ümmîd (b.1039): Umut gelininin yüzüne yüz süren, nevîn-sünbûle-i mezra'-ı râz: Sır tarlasının yeni sünbülü, hirmen-efrâz-ı çerâgâh-ı niyâz (b.1071): Yakarış merasının harmanını yükselten, tirâzende-i ikbâl-i ebed: Sonsuz mutluluğu süsleyen, firâzende-i kânûn-ı hıred (b.1114): Akıl kanununu yücelten, girâmî-güher-i bahr-ı kemâl (b.1287): Olgunluk denizinin değerli incisi, kalem-rân-ı kitâb-ı âmâl: Emeller kitabının kâtibi, kalem sürücüsü, nazar-endâhte-i hüsn-i me'âl (b.1348): Güzel manalara bakışlarını salan, zer-i nâb-ı azizü'l-hilkat: Yüce yaratılışlılığın saf altını, ma'den-ârâ-yı cihân-ı hikmet (b.1401): Hikmet dünyasının madeni süsleyen, sebak-hân-ı kitâb-ı ülfet: dostluk kitabının dersinin okuyucusu, edeb-âmûz-ı rûsûm-ı sohbet (b.1497): Sohbet arkadaşlık kanununun öğreticisi.

Nâbî'nin oğlu için kullandığı ifadeler, onun nasıl bir evlat sevgisi ve

şefkati ile dolu olduğunu gösterir. Baba, evladı üzerinde titrer, geleceği hakkında endişe ve korkuları yanında büyük umutlar da taşır. Oğluna karşı duyduğu sevgi ve şefkati ifade etmek için adeta lugati zorlar; bütün sevgi kelimelerini oğlu için kullanır. Biz baba tipinin özelliklerini bu sevgi ve şefkat yüklü kelime ve terkiplerden yola çıkarak tespit edebiliyoruz. Bu bakımdan *Hayriyye*'de, toplumda benzerleri çok görülen, gerçekçi bir baba tipi ile karşılaştığımızı söylemek mümkündür. Bu baba tipinin, oğlunu geleceğe hazırlamak ve kötülüklerden, kötü bir gelecekte sakındırmak için çırpındığını, bu sebeple gerçekleri kimi yerlerde iyice karikatürize ettiğini söyleyebiliriz.

Oğul: Nâbî'nin *Hayriyye*'de özelliklerini belirttiği örnek insan tipi (Ebu'l-hayr) için, "çıkarıcı, rahatına düşkün, bencil, neme lâzımcı, pasif" şeklinde isabetsiz eleştiriler yapılmıştır (Kaplan 1964: 25; Ertop 1977: 14; Mengi 1984: 55.). Eserin bütünü incelendiğinde bu eleştirilerin gerçeği tam anlamıyla yansıtmadığı görülecektir. Nâbî'nin XVIII. yüzyıl başlarındaki Osmanlı Devleti şartlarında örnek olarak sunduğu insan tipini, XX. yüzyıl Batı medeniyeti kıstaslarına göre değerlendirmek bizi doğru sonuçlara ulaştırmayabilir.

Hâlbuki genel olarak bu tip, takdirle karşılanmış, onun yardım severliği ve iyi vatandaş olma yönü beğenilmiştir. O günün şartları içinde bu tipin önem kazandığı vurgulanmıştır. Devletin, bütün kurumlarıyla çökmeğe yüz tuttuğu bir dönemin ıstırabını yaşayan Nâbî'nin, içinde bulunduğu çağın şartlarından doğan insan tipi

hiç de bencil ve pasif değildir. Eser boyunca kendini gösteren eleştirici tutum bu tipin önemli bir özelliğidir. Bu model tipin temel niteliği, inanmış bir müslüman olmasıdır. **İslâm'ın** başlıca emirlerini yerine getiren, şekilcilikten uzak, ibadetlerin ruhunu kavrayan bu örnek insanın en önemli özelliklerinden biri de ilme büyük bir ilgi duyması ve değer vermesidir. Bilhassa nakli ilimleri, irfanı özleyen, arayan bu tip, akli ilimlerden de uzak kalmaz, her ilimden ihtiyacı kadarını bilir. Bu tip dedikodudan hoşlanmaz, söz taşımaz, bozgunculuktan uzak durur, hicve asla iltifat etmez. Güzel sanatlardan, özellikle müzikten zevk duyar fakat bu ihtiyacını ev dışında karşılamaya özen gösterir. Devlet memuriyetine sıcak bakmaz, mecbur kalırsa divan kâtipliğini tercih eder. (Kaplan 2008: 73-86).

Taşralı: Taşralı için ilim, irfan ve insanlık değil, geçerli olan paradır. Zengin olma yolu ticaret, ziraat ve tefecilikten geçer (b.414-418). Şiire önem vermez, inşaya hiç bakmaz; Farsça'dan sadece birkaç kelime bilir. Arapça biraz bilir ancak o da kaidersiz olduğundan "kar gibi soğuk"tur (b.419-420). Onun için paradan sonra en değerli şey makamdır. Sadece para ve makamın peşinden koşar. Bu yüzden ilim ve irfânla ilgilenmez (b.421):

*Neye yarar var iken pâye vü mâl
Dâniş-i ma'rifet ü 'ilm ü kemâl
Rütbe ve mal varken ilim ve kemal
öğrenmek neye yarar!*

Taşralı, gururundan ibadetleri bile terk eder (b.425). Taşralı, büyük değil, büyüklüğe yeltenendir. Bu yüzden durmadan tavra satar. Taşralıyı tanımak için kişinin mutlaka İstanbul'u

görmesi gerekir; o zaman âlim ve zeki geçinen taşralının İstanbul'da ne hale düşeceğini anlayabilir (b.435-437).

Taşra, dolayısıyla taşralı derken Nâbî'nin daha çok şehir ve şehirliyi kastettiği açıktır. Çünkü "Nâbî'nin yaşamış olduğu devirde **şehir** hayatı çoktan teşekkül etmiş bulunuyordu. Burada ön planda gelen kıymet, ne kahramanlık duygusu, ne cihângirlik, ne vecd hatta ne de dindi. Servet, para, mevki ve eğlence şehirlinin başlıca ihtiras konusu haline gelmişti." (Kaplan 1961: 29).

Âlim: Nâbî, âlim tipinde şu özelliklerin bulunması lâzım geldiğini söyler: Arapça (b.320), hadis, tefsir bilir (b.323), fıkhıtan da sadece ibadet konularına vakıf olup alışveriş ve diğer konularla meşgul olmaz (b.325), halka gösteriş yapmaya yarayan ilme heves etmez (b.329), ârifdir (b.330), felsefeden uzak durur (b.331). Âlim kişi, asrında geçerli olan bütün ilimleri, sorulduğu zaman bilmiyorum, demeyecek kadar bilir fakat hepsini kullanmaz:

*İlmün it cümlesini istihsâl
Cümlesin itme velî isti'mâl
(b.322)
Bütün ilim(ler)i elde et, fakat hepsini kullanma!*

Nâbî'nin örnek gösterdiği bu âlim tipi tasavvuf kitaplarını okur; hakiki mürşit kalmadığından kitabı mürşit edinir:

*Mürşid-i kâmil olunca nâ-yâb
Saña mürşid yitişür şimdi kitâb
(b.333)
Kâmil mürşit kalmayınca sana
şimdi irşat edici olarak kitap yeter.*

Câhil: Hayriyye'de câhil tipi en kaba özellikleri ile adeta alaya alınır; âlime nazaran bir eşek, hatta daha da aşağı gösterilir:

Cühelâ âlime nisbet **hardur**
Belki hardan da bile bedterdür

(b. 305)

Cahiller âlime oranla eşektir, belki eşekten de kötüdür.

Câhilin belli başlı özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: Dünyadan habersizdir, kör gibidir; yüksek makamlara gelse bile o aşağılık bir varlıktır. Cehalet, sahibine sadece utanç ve horlanma getirir. Cehalet zindanına düşen bir daha asla kurtulamaz. Cehalet, aslında yokluk demektir; dolayısıyla câhil, aslında var olmayan bir varlıktır (b. 306-310). Câhil ilme, irfana sahip olamadığından bu değerleri reddeder, kabul etmez (b.341). Câhil bir ilim irfan meclisine düşse utancından yeri ateş gibi olur (b.343):

Âyân: Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren ortaya çıkan, halkın vekili ve yöneticilerle halk arasında bir çeşit aracı görevini üstlenen kişilere Osmanlı Devleti idarî sisteminde verilen addır. Âyânlar buldukları beldelerin ileri gelen zengin insanlarından seçilirdi. Önceleri bir ihtiyaçtan doğan âyânlık sonradan taşradaki devlet işlerini adeta tekeline almış, vali ve idarecilere iş yaptırılmaz hâle gelmiştir (Pakalın 1971:120). Âyândaki bozulma, Nâbî'nin yaşadığı dönemde had safhaya ulaşmıştı. Bu yüzden şâir oğluna, âyân olmaya heveslenmemesi hususunda öğütler vermek zorunda kalmıştır. *Hayriyye*'de yansıyan âyân tipi şöyledir:

Âyân halkın devlet katındaki işlerini yürütüp çözdüğü için şöhret bulmuştur. O, bu işleri para ile yapar. Asıl işi şehrin yöneticilerine kazanç getirecek avlar bulmaktır. Halktan rüşvet alır, bunu kadı ve diğer yöne-

ticilerle paylaşır, hatta çoğunu kendisine ayırır:

Hem virür hâkime hem kendü alur
Hâkime nısfı ya hod rub'ı kalur

(b.769)

Hem hâkime verir hem kendi alır; (belki) hâkime yarsı ya da çeyreği kalır.

Bunun için de “sitem davulunu çaldırmak” ve “halkı gammazlamak”tan, halka iftira atmaktan çekinmez. Kendini kabul ettirmek için münafıklıktan imtina etmez. Böyle yapmazsa sözleri dinlenmez, kimse ona rağbet etmez:

Hâlkı gamz itmese şöhret bulmaz
Nâfiz olmaz sözi rağbet bulmaz

(b.761)

Halkı gammazlamazsa şöhret bulmaz; sözü etki etmez, rağbet bulmaz.

Halk üzerinde korku salmak bunların saygınlığının gereğidir. Bunu sağlamak için halkı kadı ile paşaya feda eder (b. 756-762). Âyânlar hayâsız, utanmaz insanlardır (b.764). Âyânların, çıkarları için yapmayacakları kötülük yoktur. Halk, rahat etmek, zulme uğramamak için bunlara boyun eğmek, isteklerini yerine getirmek zorundadır. Halkı sindirmek için yöneticilere dövdürür, onlara çeşitli suçlar isnat edip zor durumda bırakırlar (b.765-768). Bunlar devletin ileri gelenlerini taklit ederek etraflarına “uyuz hizmetkârlar” toplar; kaşlarını çatarak gezer; şöhret için borç harç demez her deliğe sokulur; işleri yoluna girince de borçlarını ödemezler. Alacaklı da korkusundan alacağını istemeyemez.

Didüğüm gibi nice tâze zuhûr

Cân virür olmag için ehl-i umûr

Söylediğim gibi yeni yetme birçok kişi, iş yürüten (âyân) olmak için can verir.

Cem'idüp birkaç uyuz hidmetkâr

İder etbâ ile taklîd-i kibâr

Birkaç uyuz hizmetçi toplayıp kendisine uyanlarla büyükleri taklit eder.

İ'tibâr itmek için kendüye nâs

Gösterür çin-i cebîn şiddet-i bâs

(b.770-773)

*Halkın kendisine itibar etmesi**için kaşlarını çatar, şiddet gösterir.*

Âyânlığı elde eden kişi bununla yetinmez; makam hırsı benliğini sardığından daha çok yükselmenin yollarını arar. Bu uğurda gerekirse önünde engel saydığı rakiplerini yok ettirmekten, öldürmekten çekinmez. Tek amacı şehirdeki biricik "müracaat mevki" olmak ve sözlerini kanun gibi yürütmektir. Bu durumları çok sürmez, zira ona da bir rakip bulunur; ikbali idbara döner; işleri ters gitmeye başlar. Hasımıyla çatışma kaçınılmaz hâle gelir. Bu mücadeleden üstün çıkıp da başarılı olunca onu kimse durduramaz. Kentin idarecilerine iş yaptırılmaz, her işin kendisine danışılmasını ister. Kendisine danışılmadan yapılan işleri bozar. Yöneticileri (vali, kaymakam vd.) istediği gibi kullanmaya başlar. Bu durum devlet işlerinin yürümesini aksatır (b.789-799). Şehri haraca bağlar. Asık suratlı, acı sözlüdür. Kimse onun sözüne karşı çıkmaya cesaret edemez. (b.803-808). Ticarî kazançlarından vergi vermez. Mallarına hile katıp istediği fiyattan satar. Birisi kazara eteğini öpmese akşama kalmadan o gün dayak yer (b.809-811):

Birisi öpmese sehven eteğin**Kalmaz ahşama o gün yir köteğin**

(b.807)

Birisi yanlışlıkla eteğini öpmese akşama kalmadan o gün dayağını yer.

Bir de olumlu âyân tipi vardır. Bu da aynı adı taşıyan ama namuslu, dü-

rüst kişidir. Ancak bu tip pek öyle etliye sütlüye karışmadığından halk tarafından fazla itibar görmez. Bazıları böyle âyânların "himmetsiz" olduklarını da söyler. Nâbî, oğluna bu tipi örnek gösterir. Bu tip âyân, durup dururken başını derde sokmaz, vali ve kadı ile düşüp kalkmaz. Bunlar orta halli insanlardır. Bunlar helâl yoldan geçinir, mecbur kalmadıkça şehrin yöneticileri ile görüşmez, insanlarla iyi geçinmeye çalışırlar (b.820-828).

Hükkâm: Genel anlamda şehri yönetenlerdir. Bu terim, hâkim sınıf, sözü geçerli, nüfuz sahibi manasında kullanılmıştır. Bunların arzusu, isteği sadece paradır. Bunlarda İslam'ın merhameti yoktur. İnsanlar bunlara ancak rüşvet vererek yaranabilirler. Gözleri halkı dolandırmak için alıcı kuş gibidir. Bunlar, gammaz bir kişiyi binlerce iyi adama tercih eder:

Eylemiş çeşmi şikâr almağa bâz**Biñ eyüden aña yig bir gammâz**

(b.752-753)

Gözü av avlamak için şahin etmiş; onun için bir gammaz bin iyiden iyidir.

Sahte şeyh: Mütedeyyin bir insan olan Nâbî, gözlem ve düşüncelerinde tam manasıyla gerçekçidir. Söz konusu tasavvuf, tarikat ve veliler olunca duygusalıktan uzak, sağlıklı, acıtırıcı eleştiriler yapmaktan çekinmez. Şâirin zamanında diğer kurumlar gibi tasavvuf ve tarikatlar de yozlaşmış, ehil olmayanlar veliliği aldatma ve geçim kaynağı haline getirmişlerdir. Bu sebeple Nâbî, şeyhlik taslayanları teşhir eder. İsim zikretmez ama çarpıcı tasvirlerle sahte şeyh tipini bütün çıplaklığıyla tarif eder. Bu tipler için ağır ifadeler kullanır: Düzd-i bed-kâr

(b.861): kötü işler çeviren hırsız. Bu tipler sahte velilik sergiler. Bunlar, ilgi çekmek ve şöhret bulmak için keramet-fürüşluk yapar, yalan, düzmece kerametler gösterir, halkı kandırmağa çalışır, yalandan rüyalar uydururlar. Gördüklerini iddia ettikleri rüyalarla şeyhliklerini takviye etmeye çalışırlar (b.862-863). Bunlar için tasavvuf araçları olan hırka, taç ve tesbih geçim kaynağıdır:

**Oldı âlât-ı maâş-ı dünyâ
Asrda hırka vü tesbîh ü ridâ**

(b.864)

(Bu) asırda hırka, taç ve cübbe dünyâ geçimini sağlama aracı oldu.

Bunların devran ve semaları halkı kandırmaya yönelik kurmacadan ibarettir. Bunlar sadece şekilde kalmış olup geçmiş gerçek şeyhlerin mukallitleridir (b.868-869). Nâbî, bu tipleri eşekten daha aşağı görür:

**Hardan ol bîhude-gû bedterdür
Anı tasdik iden andan hardur**

(b.872)

O boş konuşan (geveze) eşekten kötüdür; onu tasdik eden ondan da eşektir.

Bu sahtekârlar duayı bile kazanç kapısı yapar. İnsanlara dua satarlar. Halkı, Allah'a yaklaştırdıklarını söyleyip sömürürler. İlgi çekmek, kendilerini kabul ettirmek için aç gezer, cenneti pazarlamaya yeltenirler (b.874-876). Seyyid olmadıkları halde başlarına siyah sarık sarınıp ortalıkta dolaşırlar. Cerre çıkmayı (bir tür dilencilik) gururlarına yediremez fakat çalışmaya da gönülleri elvermez. İlim ve marifetten yoksundurlar. Çalışmadıklarından geçim darlığı çekerler. Geçimlerini sağlamak için zühd ve takva gösterilerinde bulunarak halkı aldatıp kazanç elde etmeye çalışırlar (b.878-881). Bir-

kaç tasavvuf sözü öğrenir, bunları yerli yersiz kullanarak kendilerini tarikat "pîr"i ilan ederler. Bunların mesleği hokkabazlık, işleri hilekârlıktır. Gösterdikleri cezbeler sahtedir:

**Bir iki harf-ı tasavvûf kapmış
Kendüyi pîr-i tarikat yapmış**

(b.882)

Bir iki tasavvuf sözü kapmış, kendini tarikat piri yapmış.

Bu sahtekârlar halkın dinî duygularını sömürerek çıkar sağlamakta beis görmezler (b.884). Gittikçe meşhur olur, tekkesine eş dost doluşur; özellikle mansıplarından azl edilen bürokratlar yardım buluruz umuduyla gelir ayaklarına yüz sürer, ona sığınır, ondan yardım umarlar (b.887-889). Hele bu tipler biraz kibar, nazik ve söz bilir türden olursa ağzını, gözünü eğip bükerek düzmece rüyalarla insanları etraflarına toplar. Azledilmiş kişiye bir takım imalı sözler ederek kandırmaya çalışır (b.890-891). Aşağıdaki beyit bu hususta çarpıcı bir tasvirdir:

**Agzını burnını ezüp büzerek
Sözde gerden kırarak göz süzerek**

(b.892)

Bunların söylediklerinden kazara biri doğru çıksa, âyân ve üst düzey memurların hücumuna uğrar, kapıcılarında bir gurur, bir böbürlenme başlar. Tekkesi, ihtiyaç sahiplerinin kiblesi olur, gelen gidenin haddi hesabı olmaz (b.894-897).

Sahte şeyhleri keskin bir mizah diliyle teşhir eden şâir, gerçek şeyh tipini şöyle tasvir eder: Mala mülke tenezzül etmez, halkın teveccühünden kaçır, riyakârlıktan uzak durur. Kendini elden geldiğince halktan gizlemeye çalışır. Cezbe hâlinde bulunduğu velayet satmak gibi bir isteği

zaten olmaz. Allah'ın cezbesiyle, aşkıyla yok olmuş, fani olmuştur. Bakışı kimya etkisi yapar, kömür gibi insanları altına çevirir. Bunlar Allah'ın gerçek dostlarıdır. Mum gibi çevrelerini aydınlatan bu tipler kâinatın ruhu gibidirler (b.902-914). Onları ne dilenci ne padişah tanır, onların rütbelerini sadece Allah bilir. Yol kesici hırsızların kendini bunlardan sayması asla mümkün değildir (b.915-918).

Milletlere Göre Kadın Tipleri:

Nâbî'ye göre Rus kadınları nazik ve yumuşak olsa da en iyileri bile uğursuzdur. Rus kadınları hain olur, kapı arkasında tuzak kurarlar (b.1055-1056). Çerkez ve Abaza kadınları, at ve silah kullandıkları için makbul değildir. Bunlar daha iman getirmeden ok yay kullanmayı öğrenirler. Hele hele Çerkes cariyeleri afettir. Abaza kızları ise (ona göre) iffetsizdir. Moskova, Nemçe, Macar ve Efrenc kadınları da hain olur. Bu değerlendirmeler, o günün şartlarında cariyeye ve köleler hakkındadır. Yoksa bütün bu milletleri töhmet altında bırakmak niyetiyle söylenmemiştir (b.1057-1062). Arapların çoğu kötü huylu olur. Ancak hizmete koştururlar. Çoğu çirkindir (b.1064-1065). Nâbî'nin en çok beğendiği cariyeye tipi Gürcülerdir. Gürcüleri şöyle tasvir eder: Ağır ve tembel olur. Elbisesi kirlidir, ihmalkârdır. Bitli olur ancak dürüst ve eşlerine sadık kahrlar (b.1066-1070).

Paşa: Osmanlı Devleti'nde sivillerle askerlerin ileri gelenlerine verilen bir unvandır. İlk devrelerde bu unvan hanedan mensuplarıyla yalnız bir kısım idare adamlarına verilirken sonradan askeriden "mir-i liva", "vezir", "beylerbeyi", "emîr-i miran"

ve "emirül-ümera" rütbelerine tahsis edilmiştir (Pakalın 1971: 755).

Nâbî, paşaları çok sert ve alaylı bir üslupla eleştirir. Başta iyi niyetli, cömert, iyiliksever, melek yaratılışlı, temiz kalpli, âlim, erdemli, dinden, dünyadan haberdar, merhametli, alçak gönüllü, mutedil, akıllı, olgun, iyi niyetli olan bu kişilere paşalık istenmeden verilmiştir. Dürüst, iffetli, mal mülk toplama heveslisi olmayan bu tip, korkusundan ölümü bile temenni eder (b.1145-1156).

Sonraları paşalık makamı rüşvetle alınan bir rütbe hâline gelir. Paşa olmak için yapılan masraf sadece "has"lardan elde edilebilir. Oysa önce gelen paşalar hasları yağmalamış, geriye pek bir şey bırakmamışlardır. Durum böyle olunca at, uşak, hizmetkâr ve görkemli paşalık hayatının gereklilerini normal yollardan sağlamak mümkün olmaktan çıkar (b.1160-1166). Bütün bu sorunlara bir de paşanın beslemek zorunda olduğu askerlerin giderleri eklenince gerçek durumları ortaya çıkar. Paşa bu zor şartlar içinde ne kadar iyi niyetli olsa da kendini zulmün içinde bulur (b. 1187-1191), sürekli padişah ve azledilme korkusu çeker (b.1142).

Paşa tipinin belli başlı özelliklerini şöyle tespit etmek mümkündür: Parasızdır; hatırı da kesesi gibi boştur. Başka bir deyişle karşılayamadığı masraflardan dolayı hatırı kederle doludur (b.1187). Görünüşte mümin gerçekte kâfir karakterlidir. Müminin malını ve canını almaya susamıştır. Merhametsizdir, insanları katletmekle övünür. Kûfûrünü, inançsızlığını kılıçla ispat eder. Düzeni sağlaması gerekirken nizamı kendisi bozar; hal-

kın huzurunu kaçıır. İyi niyetli olsa bile atandığı makam onu kısa zamanda yoldan çıkarır (b.1157). Masraflarını karşılamak için zorbalığa başvurur (b.1158-1161). Dairesini geçindirmek için kolay yoldan gelecek para ve mala ihtiyaç duyar (b.1162). Çünkü bulunduğu mansıbı, makamı para ile rüşvetle almıştır. Harcadığı parayı geri almak ister (b.1163). Kısacası mal elde etmek için kendini zulmetmeye mecbur (!) hisseder (b.1176). Elde para, servet olmayınca küstahlaşan hizmetkârlarla iyi geçinmek için yaltaklanmaya başlar (b.1181). Paşa borç içinde yüzerken avanesi ondan çeşitli armağanlar, bahşişler umar. (b.1182-1186). Paşa bütün bu istekleri karşılamak için zulme, zorbalığa başvurup halkı soymaya başlar (b.1193). Nâbi, paşaların zulmünü yazmaya kalemin gücü olmadığını, yazsa çatlayacağını ifade eder:

Buña beñzer dahı çok cevır ü sitem

Çâk olur yazsa giribân-ı kâlem

(b.1208)

Kalemin, buna benzer pek çok eziyet ve zulmü yazsa yakası yırtılacak

Kadı: Osmanlı hukuk sisteminde hâkimlik görevini yerine getiren kişi. Kazâ mastarının ism-i fâili olan kâdı, ıstılah olarak hâkim mânasına gelir (Mardin 1977: 42). Bir başka tanımı da şöyledir: “Osmanlı kadısı İslâm devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir. Memuriyeti, kendinden önceki İslâmî asırlardaki meslektaşlarına göre daha geniş yetkilerle donatılmıştır. Ayrıca tahsili, mesleğe geçişi ve terfii itibarıyla de gelişmiş bir hiyerarşiye ve kurallar bütününe tâbidir. İlmiye sınıfına mensup olan Osmanlı kadısı son İslâm devletinin

geniş ve renkli coğrafyasındaki temsilcisi, bu dünyayı baştan sona en iyi tanıyan memur tipi olup bu devletin hukukçular sınıfını şahsında temsil eden meslek adamıdır. (Ortaylı 2001: 69)

Kadılık kurumu da şâirin yaşadığı dönemde pašalıktan farklı değildir. Kadılar, Allah'ın emirleriyle değil, rüşvet ve kayırma ile karar vermektedir. Bunların çoğu câhil, dinsiz, mezhepsizdir. Bir davada karar vermeden önce, kararı sanki “mezad” a çıkarmakta, en fazla rüşvet verenin lehine hüküm vermektedirler (b.1246-1248). İlimleri yoktur. Bunlar için şeriat mahkemelerinin dükkândan farkı yoktur (b.1250-1251). Kadılarda ne Allah, ne de padişah korkusu vardır. Canları nasıl isterse öyle karar verip haklıyı haksız, alacaklıyı borçlu çıkarabilmektedirler. Suret-i haktan görünerek insanları aldatırlar (b.1253-1256). Apaçık hakkı bâtil göstermekten çekinmezler (b.1258). Dükkânları kapatır, halkı kışkırtır, yapmak istedikleri kötülüğü ne yapar eder işlerler. Şeriat adına zulm ederler. Paşadan daha çok zalimdirler (b.1260-1263). Sözde şeriatın hizmetindedirler ama ettikleri zulmü haşereler yapmaz (b.1267). İnsanlara dindar görünerek onları kandırırlar (b.1268). Kese kese yetim malını yemek kadılar için sigara içmek kadar bile günah sayılmaz (b.1270). İnsanların tütününe, kesesine karışır ama sapkın temayüllerden sakınmazlar (b.1272). Günahdır diye altın mühre itiraz eder ama ayarı yüksek altıları severler. Atlas keseli mektuba günahdır der ellerini sürmez ama atlas elbiseli mahbupla sevişmekte sakınca görmezler (b.1274-1275). Rüşvetin

adını “mahsul” koyacak kadar pervasızdırlar:

Rüşvetin adını koymuş mahsûl

Kim ola itmeye mahsûli kabûl

(b. 1276)

Rüşvetin adını mahsul (ürün) koymuş; ürünü kabul etmeyecek kim olabilir?

Kazasker: “İslâm tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlılar’da Dîvân-ı Hümâyûn’un üyesi, yargı ve eğitim teşkilâtının sorumlusu. Kâdî ve asker kelimelerinden oluşan kâdî’l-asker tabiri kaynaklarda kâdî-i asker veya kâdîlasâkir, kâdîlcünd, kâdîleşker olarak da geçer. Ancak kelime Osmanlılar’da kazasker şeklini almış ve yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı kaynaklarında kazaskerler bazan “sadreyn efendiler, sadr-ı Rumeli, sadr-ı Anadolu” tabirleriyle de anılır (İpşirli 2002: 140).

Kazaskerlik mansıbına giden yol uzun ve meşakkatlidir. Bu uzun yolu kat etmek kolay olmadığı gibi, makamın kalıcılığı da yoktur. Bu görevin başlangıcı zaruretler içinde geçer. Sonu iyi olsa da sürekli değildir. Her an azledilme korkusu bu makamdan kâm almaya izin vermez. Sık sık azl ve nasb olayları bu çağın ne kadar istikrarsız olduğunun açık bir belirtisidir (b.1352-1355). Kişi, mansıba ulaşabilmek için, vücûdun zayıf düştüğü ellili yaşlarda Şâm demez, Mısır demez yollara düşer. Bunlarla birlikte mansıpta rahat yüzü de göremez. Çünkü bu kez de belde halkıyla uğraşmak zorunda kalır. Dünyevî borçları ödemek için ahiret borçları zimmetinde kalır, yani yolsuzluklara bulaşmaya mecbur olur. Sonunda arzularına kavuşur kazasker

olur ama artık vücut zayıflamış, mansıptan keyif alacak hali kalmamıştır. Mansıpta rahat ve huzur bulamaz. Hemen arkasından azl gelir. İşin içinde Rodos’a sürülmek de vardır. İstanbul’a döner ama aradığını bulamaz. Gözden düşer, sürgün edilir (1356-1369). Sonunda kazaskerliği elden çıkarır, geriye sadece bu mansıbın ağırları kalır:

Bir gün elden çıkarur sadrı fakir

Olur âhir vica’-ı sadra esir

(b.1370)

Zavallı bir gün kazaskerliği elden çıkarır(azledilir);sonunda kazaskerliğin ağırlarına esir olur.

Emîn ve Mütevellî: “Emin, Osmanlı idari sisteminde muhtelif hizmetlerde kullanılmış olan memurlara verilen unvandır.” (Pakalın 1971: 525). Bu ünvan, “Osmanlılar’da belli bir görevi yerine getirmesi istenen ve bunun karşılığında ücret alan, ancak üstlendiği vazifeden dolayı herhangi bir risk altına girmeyen görevli için kullanılmıştır. Bir anlamda memura benzeyen eminin tek sorumluluğu üzerine aldığı görevi yerine getirmek olup kendisine tevdi edilen işten sağlanacak kâr veya uğranacak zarar emini tayin eden kimseye veya makama aitti.”(Sahillioğlu 1995: 111).

Eminlik sorumluluk, dürüstlük isteyen bir görevdir. Ellerine devlet malı teslim edilen “emin”lerin dürüstnamuslu hareket etmeleri, kurulu düzen içinde çok zordur. Bütün kurumları saran sarsıntı ve çürüme bu kurumu da kemirmektedir. Devlet malı içinde bulunan görevliler, bundan yese ahirette hesabını vermekte zorlanacak; yemese mevcut şartlar içinde bu mümkün olmaz. Dünyada diyelim ki hesaptan kurtulmak mümkün, ya ahiret?

Nâbî bu sorunun cevabının zor olduğunu hatırlatmaktadır. Nâbî, hele bir de kâtiplerden bir düşmanı varsa eminin işi gerçekten zordur, der. Bu işte doğru hareket etmek sıkıntılıdır. Kendisine emanet edilen maldan yese bir türlü, yemese bir türlü. Şartlar onu yemek zorunda bırakabilir. O zaman da hesabı sorulur (b.1375-1377).

Mütevellînin durumu da emînden farksızdır. Mütevellî vâkıfın şartlarına uymazsa günaha girer, ahireti perişan olur. Vâkıfın şartına uymak günün şartlarında çok zordur (b.1379-1382). Kâtiplere, müfettişlere hesap vermenin yolu bulunabilir, fakat ahirette vâkıfa cevap vermek imkânsızdır:

**Totalum gördi hisâbın küttâb
Ne virür vâkıfa mahşerde cevâb**

(b.1374)

Kâtiplerin hesabını gördüğünü (onu akladığını) var sayalım; yarın mahşerde vakfın sahibine ne cevap verecek?

Hâcegî-i Divânî: “Osmanlı bürokrasisinde “hâcegân-ı Divân-ı Hümâyun” şeklinde geçmekte olup sadece Divân-ı Hümâyun kâtiplerini ifade etmektedir. Kelimenin ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. XVI. yüzyıla ait devlet bütçelerini ihtiva eden listelerde bu tabir yer almadığı gibi, kâtip zümresine mensup olduğu için divan kâtipleri hakkında etraflı bilgi veren Selânikînin 1563-1600 yıllarını İçine alan *Târîh*'inde de kelimeye rastlanmaz. Ancak Divân-ı Hümâyun'un ileri gelen kalem erbabı için XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı söylenebilir (İpşirli 1996:430). Bu görevde olanın özellikleri şöyledir: Akıllı, irfan

sahibi, yumuşak huylu, dürüst, bilgili, temiz, yolsuzluktan uzak, şerefli, güvenilir, din ve devlet işlerinde gayretlidir (b.1394-1398). Nâbî'nin ideal mansıbı budur. Oğluna, eğer devlet memuriyetine girecekse hâcegâna katılmasını tavsiye eder:

**Hak virürse olası ehl-i kalem
Hocalıklarda diyânetle 'alem**

(b.1400)

Allah verir de kalemlerden birine girip kâtipliklerde dindarlıkla örnek olası.

Kimyacı: *Hayriyye*'de kolay yoldan zengin olmak hayali içinde olan insan tipidir. Kimya, eskilerin başka madenlerden altın elde etmek için uğraştıkları bâtıl bir ilimdir. Ancak modern kimyanın gelişmesine hizmeti olduğu da söylenebilir. Kimya yoluyla kimse altın elde edemese de birçok insan bu yolda servet harcamaktan çekinmemiştir. Bu işle uğraşanların, muratlarına eremedikleri için içleri kan ağlar. Onca uğraştan sonra kazançları ellerinin kiri ve yüzlerinin karasından başka bir şey değildir (b.1414-1415). Kimya birçoğunu serse-ri etmiştir (b.1431). Birçok zengin bu uğurda servetlerini yitirip fakir düşmüştür (b.1432). Kimya ile uğraşmak uyuşturucu bağımlılığı gibidir. Bu işe bulaşan başkalarını da müptela eder:

**Beñzer ol keyf-hor-ı magbûna
Düşürür gayriyi de afyûna**

(b.1434)

Başkasını da afyona alıştıran o şaşkın uyuşturucu müptelasına benzer.

Genel özellikleri şöyledir: Yer altlarında, bodrumlarda baykuşlar gibi yaşar, körük ve örsle arkadaşlık yapar (b.1435-1437). Yaptığından hiçbir şey elde edemez. Kimyacılar, günümüzün

hazine avcıları ve şans oyunu tutkularını andırmaktadır.

Nemmâm: Koğucu, arabozan, söz taşıyan manalarına gelen bir sıfattır. Nâbî'nin karikatürize ederek çizdiği tiplerden biridir. Onun için çok ağır ifadeler kullanır: Pâ-zeng (b.1498): Pezevenk, dellâl (b.1499), vesvese bayrağını çeken (b.1500), nakkâl-i makâl (b.1501): Söz taşıyıcı, ortalığı birbirine katan, fitne çıkarıcı (b.1506), âvâre-i kûy-ı mihnet (b.1507): Mihnet semtinin boş gezeni, emsâl arasında mezmûm: Kötülenmiş, şûm (b.1508): Uğursuz, münâfık (b.1509), sârık-ı ma'nî: mana hırsız, câsûs-ı peyâm (haber hırsız) (b.1510), duyduğu sözü aktarmakta çok sabırsız (b.1511), boş-boğaz (b.1514), duyduğu haberi ilgili-lere yetiştirmeden rahat edemeyen:

**Tâ yitişdüremeyicek oturamaz
Haberin söylemedükçe turamaz**

(b.1515)

*(Lafı) yetiştirmedikçe oturamaz;
haberini söylemedikçe duramaz.*

Söz taşımakta nefesine söz geçi-remez, yerinde duramaz (b.1516), söz taşımakla kalmaz biraz da kendinden katar (b.1518). Sirke tulumu gibidir, etrafa kötü kokular yayar, söz taşı-mazsa çatlar:

**Sirke tulumuna beñzer nemmâm
Çatlar itmezse eğer nakl-i kelâm**

(b.1519)

*Nemmâm, koğucu sirke tulumuna
benzer; söz nakletmezse çatlar.*

Gönüllü olarak gam çekmeye ha-zırdır. Duyduğu her sıkıntıya ortak olur, yani üzerine düşmeyen dertlerle âlûde olup başkasının derdinden, sıkıntısından keyif alır (b.1520-1521). Dili kurşun, dar ağzı tüfek namlusudur. Ortalığı karıştırır, insanları bir-birine düşürür, fitne ateşlerini yakar,

sözlerini nakledince yerinde duramaz hemen başka sözler nakletmek için diğer meclislere koşturur, adeta can atar (b.1522-1525). Fikri, düşüncesi gece gündüz laf taşımaktır. Ortalı-ğa nesiller boyu sürecek husûmetler bırakır (b.1527-1528), taze bir haber için canını verir, on konak mesafeden geçen ulak haberi alsa, ne yapıp edip amacını öğrenmeye çalışır (b.1533-1534). Kendi şehrine gelen haberleri, sahipleri duymadan bütün şehre yay-ar (b.1535-1536). Uzaktan duyulan azl ve nasb haberleri ile bile zevklenir:

**Kırk konak azl ile nasbuñ haberi
Nâ'il-i zevk ider ol der-be-deri**

(b.1537)

*Kırk konak (uzaktan) azil ve nasb
haberi o derbederi zevke nail eder.*

Tabîb: *Hayriyye*'de tıp ilmini önem sırasında din ilminden önceye alan Nâbî, hekimde bulunması gereken özellikleri şöyle belirtir: Hikmet, hey'et sarf, nahiv ve Arabî gibi ilimleri öğrenmeli, damarlardan, sinir ve nabızdan anlamalı, tecrübeli olmalı, hastalığı nabızdan teşhis edebilmeli, eczaları tanımalı, cisim ülkesinin coğrafyasını iyi bilmeli, ilaçları iyi tanımalı, hastalıkları iyi teşhis edip hastaları iyileştirmeli, kendi tecrübelerine halkı feda etmemeli (b.1554-1562). Aziz ömrün yol kesicisi olmamalı:

**İtmeye nişter-i cehli hûn-rîz
Olmaya râh-zen-i ömr-i azîz**

(b.1562)

*Cehalet neşterini kan saçıcı edip
aziz ömrün yol kesicisi olmamalı.*

Hekim, iyi bir eğitim almalı, öyle kendi başına "ben hekimim" diyenlere itibar edilmemeli. Bunlar tıp terimlerini yerli yersiz kullanarak kendilerini Sokrat'tan, Bukrat'tan üstün görürler. Bu tabib müsveddelerine itibar etmek

doğru değildir. Bunlar tıp ıstılahlarını yerli yersiz sıralayarak hekimlik taslar (b.1565-1570). Böylelerin amacı akçe ve şöhetir. Çok gururlu olduklarından ehkinden sorup da öğrenemez, gördükleri hastanın hemen nabzına yapışır; kabız, ishalden fark etmez, sarılığı, kızılıktan ayırt etmez, ilaçları tanımaz, birbiri ile karıştırırlar (b.1575-1579). Sonunda insanı ölüm şerbetiyle sarhoş ederler:

İder insân mey-i merg ile mest
Yitürür ömr drahtına şikest

(b.1580)

Ömür ağacına kırıklık yetiştirerek (onu kırarak) insanı ölüm şarabı ile sarhoş eder.

Böyle hekim geçinen kişi, ilaç şışesi görse şarap kabı sanır; ishale, ishal edici ilaç verir, kabızlığa da peklilik ilacı tavsiye eder, sevdaya pathcan verir. Hastalıkları ayırt edemediğinden isabetli ilaç veremez, tam aksi tersir yapacak ilaçlarla zavallıyı perişan eder (b.1581-1586). Cahil, hâlden anlamaz kişilerdir:

Böyle hep şimdi tabîbân-ı zamân
Ekseri câhil ü ahvâl-nedân

Sonuç olarak yaşının yetmişe yaklaştığı 18. Yüzyıl başlarında Nâbî'nin bilgi ve gözlemlerine dayanarak yaptığı tespitlerden çıkardığı derslere dayanarak kaleme aldığı *Hayriyye* adlı eserinde realist çizgilerle tasvir ettiği tipler, o dönemi yansıtan birer figür olarak algılanabilir. Nâbî, yer yer ironik bir dil kullanarak Osmanlı devlet bürokrasisini yöneten kişileri isim zikr etmeden teşhir etmiş, ibret alınması için mesnevisine almıştır. Tarih kaynakları incelendiğinde bu tiplere karşılık olabilecek pek çok örnek bulunacağı şüphesizdir.

KAYNAKLAR

Çetin, Altan. "Kutadgu Bilig'de Türk Aile Kültüründe Bir Babanın Oğul İmajı Ya Da Süregiden Bellek/Kültür", *Millî Folklor* 85 (2010).

Ertop, Konur. "Şiirlerinde içine kapanık, eylemden uzak, duruk bir toplumun görüşlerini dile getiren şair: Nâbî", *Milliyet Sanat*, S.226 (1977).

İpşirli, Mehmet. "Hâcegân", *İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

İpşirli, Mehmet. "Kazasker", *İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-i Nâbî* (2.b), Ankara: AKM Yayınları, 2008.

Kaplan, Mehmed. "Nâbî ve Orta İnsan Tipi", *TDED*, C.XI. (1961)

Kortantamer, Tunca. "Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi" *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, S. II. (1984).

Mardin, Ebululâ. "Kâdı", *İslam Ansiklopedisi* C VI, İstanbul: MEB Yay. 1977.

Mengi, Mine. "Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri", *Tarih ve Toplum*, Aralık (1984).

Ortaylı, İlber. "Osmanlı Devletinde Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, C 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yay., C 1-2. 1971.

Sahillioğlu, Halil. "Emin", *İslam Ansiklopedisi*, C 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Sever, Mustafa. "Garibnâme'de İnsan", *Millî Folklor* 78 (2008).